

Биљана Б. Станковић¹
Институт друштвених наука,
Центар за демографска истраживања
Београд (Србија)

УДК 314.12(497.11)
316.811.11-027.581(497.11)
Оригинални научни рад
Примљен 21/05/2019
Измењен 23/06/2019
11/07/2019
Прихваћен 14/07/2019
doi: 10.5937/socpreg53-21823

РАЂАЊЕ ВАН БРАКА У СРБИЈИ: НЕДОВОЉНО ИСТРАЖЕН ФЕНОМЕН²

Сажетак: У Србији је, као и широм Европе, у последњих неколико деценија присутан тренд пораста ванбрачног фертилитета. У 2017. години је ван брака рођено 26% деце. У раду се сагледавају основне карактеристике ванбрачног рађања, на основу званичних статистичких података и резултата квалитативног истраживања аутора. О томе колико се ванбрачних рађања одвија у оквиру ванбрачних заједница а колико међу самохраним мајкама, услед недостатка статистичких података, закључује се индиректно. Резултати анализе указују на неповољан социоекономски положај многих мајки и деце рођене ван брака. Стога се указује на потребу институционалних мера подршке једнородитељским породицама. Такође, наглашава се потреба продубљивања знања и повећање обухвата и квалитета података везаних за феномен ванбрачних рађања.

Кључне речи: Србија, ванбрачна рађања, једнородитељске породице

Увод

Сложени процес промена партнерских и породичних понашања и форми одвија се широм Европе у последњих неколико деценија. Једна од тих промена је и пораст и ширење ванбрачних заједница, кохабитација. Њихова заступљеност је веома различита (Gubernskaya, 2008) у европским земљама, од високе са више од 10% у укупном становништву у скандинавским земљама, међу којима предњачи Шведска (24,1%), Финска и Норвешка (18,9%), као неке западноевропске земље, попут Немачке (15,6%), Холандије (13,2%) и Француске (12,9%), преко земаља са средњим нивоом распрострањености, од 6 до 10%, међу којима су Аустрија (9,1%), Велика

¹ s.bilja@orion.rs

² Текст је резултат рада на пројекту „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“ (III 47006) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. У раду се износе резултати до којих се дошло истраживањем за потребе израде докторске дисертације “Ванбрачни фертилитет у Србији од половине XX века”, која је одбрањена на Економском факултету Универзитета у Београду 2016. године.

Британија (8,7%), као и Мађарска (8,5%) и Чешка (8,0%), до ниске распрострањености кохабитација, мање од 6%, у медитеранским земљама Шпанији (5,7%) и Португалији (3,7%), али и Словачкој (2,7%) и Пољској (2,4%). Кохабитације могу бити фаза у брачном процесу, замена за брак, или алтернатива самачком животу. За велику већину особа, кохабитација представља увод у брак, односно фазу у брачном процесу (Hiekel, Liefbroer & Poortman, 2014). Ипак, најновија истраживања показују да је, и поред разлика, у свим земљама присутан општи тренд опадања раширености ванбрачних заједница које су увод у брак, и тренд пораста кохабитација које су алтернатива браку или су стабилне заједнице у којима нема деце и обавезе склапања брака. То указује на све веће прихватање кохабитација као стабилних заједница, као и рађања у ванбрачним заједницама (Di Giulio, Impicciatore & Sironi, 2019).

Са све већом распрострањеношћу ванбрачних заједница, повећава се и њихов значај у вези с рађањем и подизањем деце. Док је до шездесетих година прошлог века брак био широко прихваћен као пожељна институција за рађање деце, од седамдесетих година рађање ван брака постаје све присутније у већини европских земаља. Упоредо са великим друштвеним променама, смањило се и значај званичног брака, а ставови према ванбрачном рађању постали су либералнији. Томе су допринели феминистички и либерални друштвени покрети, појава постматеријалистичких вредности, а међу њима индивидуализација, секуларизација, антиауторитаризам и друге. Економска независност жена, већа прихваћеност сексуалних односа пре брака, пораст и већа прихватљивост развода условиле су и позитивније ставове према рађању ван брака (McDonald, 2006; Perelli-Harris et al., 2010). У седамдесетим годинама прошлог века родитељи сваког десетог рођеног детета живели су у кохабитацији, а почетком 21. века чак половина свих рођења у Скандинавији, трећина у Француској, више од четвртине у великој Британији и Аустрији, и петина у Холандији, Мађарској и Русији одвијала се у оквиру ванбрачне заједнице (Perelli-Harris et al., 2009). Међутим, разлике међу земљама су велике, не само због неједнаке распрострањености кохабитација, већ и другачијег утицаја који имају норме о браку као уобичајеном оквиру за рађање деце (Kiernan, 2001). Различити социоекономски и политички услови, културни и религијски утицаји, као и законска решења, својим сложеним међудејством, одређују и нивое рађања ван брака. То су потврдили и аутори који су изучавали просторне аспекте раширености рађања ван брака, идентификовањем „врџих“ и „хладних“ тачака ванбрачног фертилитета у Европи, како у прошлости, тако и у садашњости (Klüsener et al., 2012).

Социјално значење ванбрачне заједнице непрекидно се мења, али норме о браку као уобичајеном окружењу за одгајање деце опстају, и истраживачи оцењују да брак и даље остаје пожељна институција за подизање деце (Perelli-Harris et al., 2009). Широм Европе, међу особама које живе у ванбрачној заједници намере о рађању су још увек повезане са плановима да склопе брак, и већина парова после рођења детета у ванбрачној заједници склопи брак (Neuveline & Timberlake, 2004). Да ванбрачна заједница не пружа сигурне услове за гајење деце и да су родитељство и брак повезани, широко је распрострањено мишљење. Сматра се да у браку постоји стабилност, дуготрајна посвећеност партнера, да представља бољи „штит“ од раскида заједнице, има и законску предност, па стога представља бољу и сигурнију

заједницу за гајење деце (Kiernan, 2001; Perelli-Harris et al., 2012). Такође, иако су права очева у односу на њихову децу рођену ван брака проширена у последњим деценијама, нарочито увођењем заједничког старатељства, ни у једној европској земљи правни положај брачних и ванбрачних очева нису изједначени. Они, углавном, треба да задовоље додатне процедуре, за разлику од ожењених очева, што може да буде подстицај извесном броју парова са децом да склопе брак (Moulders-Klein, 1990; Perelli-Harris & Sánchez Gassen, 2012).

Раширеност норми о браку као најпогоднијем амбијенту за подизање деце у великој мери утиче на разлике које постоје међу европским земљама у уделу претварања ванбрачних заједница у брачне после рођења детета. Тако у Норвешкој и Француској више од две трећине жена склопи брак до треће године свог првог детета рођеног у кохабитацији, више од три четвртине у Аустрији а у Холандији и Немачкој чак 80%. У Русији су социјални притисци јачи, па 70% парова који живе у кохабитацији склопи брак још током трудноће. Ситуација је другачија у Мађарској, Румунији и Италији, где је значајан проценат жена које у кохабитацији остају и три године после рођења детета (Perelli-Harris et al., 2012). У већини земаља живот у ванбрачној заједници одлаже склапање брака, али није постао дуготрајна алтернатива браку. То важи и за земље Западне и Северне Европе, које предњаче по распрострањености ванбрачних заједница и ванбрачних рађања. Чак и у Шведској, где се ван брака рађа више од половине рођене деце, парови и даље склапају брак, целоживотна кохабитација, нарочито када постоје деца, остаје релативно ретка (Perelli-Harris & Lyons-Amos, 2015).

Највише рађања ван брака у већини европских земаља одвија се у оквиру кохабитација, а не међу самим мајкама. Разлике међу земљама, су, међутим, значајне. На једном полу се налази Шведска, где је удео мајки које приликом рођења првог детета живе у кохабитацији вишеструко већи него самих мајки (51% према 7%) или Француској, где је више него двоструко већи (14% у односу на 6%). Приближно једнак проценат је у Аустрији (22% односно 20%) и Великој Британији (по 9%). На другом полу су земље Јужне Европе, Италија и Шпанија, са малим учешћем ванбрачних рађања, али већим уделима међу самим мајкама (5%) него у кохабитацијама (3%) (Kiernan, 2004; Sobotka & Toulemon, 2008). Једна од заједничких одлика ванбрачних заједница је, међутим, њихова нестабилност и мања постојаност у односу на брак (Andersson, 2002; Kiernan, 2001). Ванбрачне заједнице које после рођења детета нису прерасле у брак подложније су раскиду, па су деца која расту с родитељима који живе у кохабитацији изложена знатно већем ризику од њиховог разлаза него деца чији родитељи живе у браку (Liefbroer&Dourlein, 2006; Manning, Smock & Majumdar, 2004; Osborne, Manning & Smock, 2007). Вероватноћа да искусе разлаз својих родитеља два до четири пута је већа код деце рођене у кохабитацији него код деце чији су родитељи у време њиховог рођења живели у браку или су брак склопили касније (Heuveline, Timberlake & Furstenberg, 2003). Шведска представља изузетак по томе што се већина деце рођене у ванбрачним заједницама никада неће суочити са разлазом својих родитеља. Ипак, постоје разлике према социоекономском положају родитеља, па ако дође до разлаза, вероватније је да је реч о деци мање образованих родитеља (Kennedy&Thomson, 2010).

Једнородитељске породице често настају као исход непостојаности ванбрачних заједница са децом. Промене у породичним формама се одвијају различито међу европским земљама, али је универзални тренд да, ако децу не одгајају родитељи у браку, онда то чешће чине саме мајке него родитељи који живе у кохабитацији, мајке и њихови нови партнери или сами очеви (Heuveline et al., 2003). Распрострањеност једнородитељских породица се повећава. Са изузетком Француске, и осим у нордијским земљама где је удео мајки које живе у кохабитацији и самих мајки приближно једнак, мајке које живе без партнера су бројније (Sobotka&Toulemon, 2008). У свим европским земљама су породице са једним родитељем изложене већем ризику од сиромаштва него породице са оба родитеља. Сиромаштво деце која живе само са мајкама је израженије него код самохраних очева. Деца која живе са самохраним мајкама, на основу прихода су изложена три до шест пута већем ризику од сиромаштва него деца која живе са оба родитеља (Gornick&Jäntti, 2012). То важи и за земље са високим стандардом, а сиромаштво самохраних мајки је блаже ако држава спроводи издашну, свеобухватну и универзалну социјалну политику и/или ако живе у проширеном домаћинству (Brady, 2012). Опште је присутно да родитељи самохраних мајки у великој мери „замењују“ родитеља који недостаје, многоструким улагањима у виду емоционалне, финансијске и практичне помоћи и учешћа у одгајању унука (Coall&Hertwig, 2011). Једна од тешкоћа је и одржавање добрих односа између очева и деце са којом не живе. Међу очевима који мало или нимало брину о својој деци са којом не живе преовладавају управо очеви деце рођене ван брака, они млађег узраста и са нижим образовањем, који углавном не дају ни алиментацију (Chaloupkova, 2007; Cheadle, Amato, King, 2010). Најмање присутни у животима своје деце су очеви који никада нису живели са њима, у поређењу са очевима који су пре разлаза живели у брачној или ванбрачној заједници (McClain & De Maris, 2013). Значајно утиче и то да ли је отац признао дете и у великој мери се одражава на њихово виђање и формалну и неформалну финансијску подршку (Mincy, Garfinkel & Nepomnyaschy, 2005).

Концепт који се често користи у описивању и разумевању промена у демографском понашању, укључујући и пораст кохабитација односно ванбрачних рађања је теорија друге демографске транзиције (van de Каа, 2002)м која се односи на широки спектар међусобно условљених промена у области фертилитета, сексуалног понашања, породичног и партнерског понашања и ставова. Њен творац, ван де Каа, сматра да у основи друге демографске транзиције стоје социјалне промене, које се означавају и као модернизација, вестернизација или технолошка цивилизација. Ове промене имају три димензије: структурну (социоекономске промене и напредак у друштву, а посебно пораст општег образовања и ефекти мера социјалне државе), културну (културно наслеђе и промене у вредносном систему, од материјалистичких ка постматеријалистичким) и технолошку (технолошка достигнућа, посебно у медицини њихова примена).

Истраживачи демографских промена током друштвене транзиције у бившим социјалистичким земљама наглашавају контекстуалне специфичности у односу на развијене европске земље, као и разлике у променама вредности и понашањима различитих социјалних група. Тако се наглашава да промене у понашањима могу

да претходе променама у вредносном систему код неких социјалних група јер су у већој мери резултат промењених структурних услова у друштву и реакција на често присутну економску кризу и неповољне животне услове, а у мањој мери нових избора и личних приоритета. Отуда сплет културних и структурних промена може да води сличним облицима понашања код различитих социјалних група, чији вредносни системи и животне историје могу да буду значајно различити (Sobotka, 2008). Негативна корелациона веза између нивоа образовања и нивоа ванбрачног рађања утврђена је и у земљама као што су Холандија, Норвешка, Француска, Аустрија, Немачка, В. Британија и Италија (Perelli-Harris et al., 2010), што је условило дефинисање „модела неповољних услова“, присутног широм Европе. Овај модел повезује се са социјалним променама и либерализацијом ставова према ванбрачном рађању, као и процесима глобализације и економске нестабилности који воде несигурности посла и нестабилности партнерских веза (Perelli-Harris et al., 2012).

Група аутора која је анализирао рађања у ванбрачним заједницама у 16 европских земаља на три нивоа: индивидуалном, нивоу субнационалних региона и држава, дошла је до закључка да претпоставке „модела неповољних услова“, социјалне норме и економски услови, објашњавају разлике на индивидуалном плану и међу субнационалним регионима, а поставка друге демографске транзиције, која наглашава промене у систему вредности, објашњава разлике међу земљама (Larregård et al., 2014).

Аутори који се баве изучавањем промена брачности и породичних форми у Србији, наглашавају специфичност процеса модернизације у Србији (Bлагојевић Hughson, 2014; Bobić, 2006; Petrović, 2011). Како током социјализма, тако и у каснијем периоду постсоцијалистичке трансформације која се одвијала успорено, он је различит у односу на развијене европске земље, али и остале бивше социјалистичке земље. Указује се на последице ратних дешавања, дугогодишње економске тешкоће и спорост трансформације, који отежавају стварање структурних предуслова и чине вредносне промене амбивалентним у односу на промене брачности становништва. Стратегије превазилажења структурних ризика на индивидуалном плану сагледавају се пре свега као стратегије адаптације постојећих модела брачности и породице, уз нагласак да се широко присутна депривација, како код виших, тако и код нижих социјалних слојева, огледа и у већој заступљености кохабитација и рађања ван брака међу становништвом на доњем делу социјалне лествице (Petrović, 2011). Аутори који су настојали да оцене применљивост теорије друге демографске транзиције на процесе у Србији, анализирајући карактеристике брачног понашања становништва у вези са склапањем брака, разводима и одликама фертилитета (Bobić, Vukelić, 2011), закључују да је на основу постојећих увида тешко дати јасан и прецизан одговор, и да су неопходна додатна истраживања. Када је реч о рађању ван брака, повезују га са условима постсоцијалистичке транзиције, наглашавајући да су мајке које рађају ван брака (пре свега младе) изложене великим ризицима од сиромаштва, незапослености, смањених шанси за образовање итд. Стога сматрају да су карактеристике актуелног рађања ван брака квалитативно другачије у односу на оне присутне у периоду који је претходио великим друштвено-економским променама.

Циљ овог рада је да на основу расположивих података опише карактеристике ванбрачног рађања у Србији. Заснован је на подацима пописне и виталне статисти-

ке, подацима о признању очинства, као и на увидима добијеним квалитативним истраживањем. Основна претпоставка од које се полази у раду је да расположиви подаци омогућавају да се укаже на то да је рађање ван брака у Србији у значајној мери праћено ризиком од неповољних социоекономских исхода за мајке и њихову децу, али и на то да су за потпуније и дубље сагледавање феномена неопходна додатна истраживања и обухватнији статистички подаци.

Пораст рађања ван брака у Србији

У Србији су, као и широм Европе, рађања ван брака све присутнија. Према последњим расположивим подацима, у 2017. години у Србији (ван Косова и Метохије) рођено је 17.053 деце ван брака, односно око 26% од укупног броја живорођене деце. У међународним поређењима, Србија се налази у групи европских земаља с релативно ниским уделом ванбрачних рађања. Од укупно 41 земље, у 28 је удео већи него у Србији, а међу њима, у 20 земаља чак знатно већи него у Србији и износи преко 40%.

Регионалне специфичности везане за ванбрачна рађања, присутне у Европи, постоје и у Србији. И деценијама уназад, уочавају се две зоне, зона високог удела ванбрачног фертилитета која се просторно углавном налази на истоку земље, и зона ниског и умерено ниског удела рођених ван брака на западу (Stanković, Penev, 2012). Разлике на општинском нивоу су нарочито наглашене, некад и међу просторно блиским општинама, што показује сложено међудејство бројних социјално-економских и демографских фактора, као и преовлађујућих норми понашања (Stanković, Penev, 2013).

Смањење броја живорођене деце је једна од основних карактеристика савременог демографског развоја Србије почев од средине 20. века, а нарочито у раздобљу од почетка седамдесетих (Stanković, Penev, 2010). Смањење броја рођене деце, са аспекта брачности, првенствено је резултат смањења рађања у браку. У раздобљу од 1950. године, са изузетком прве половине седамдесетих, број деце рођене у браку континуирано опада (Табела 1, Графикон 1). Он је у 2017. години сведен на вредност мању од трећине вредности из почетне 1950. године.

Кретање броја ванбрачних рађања се одвијало другачије. Од средине педесетих до почетка осамдесетих тенденција је опадајућа, број је смањен за трећину. Затим наступа континуиран пораст, са максималним бројем деце рођене ван брака забележеним 2017. године, који је за 30% већи од вредности забележене у 1950. години (Табела 1).

У кретању удела ванбрачних у укупним рађањима у периоду 1950 – 2017. године могу да се издвоје четири постпериода (Табела 1). Између прве и последње године, удео ванбрачних рађања је више него троструко повећан, са 8,0% на 26,3%. То је пре свега резултат великог смањења рађања у браку, а много мање повећања броја деце рођене ван брака. Дивергентна кретања броја рођених у браку и ван брака утицала су на то да се проценат ванбрачних рађања повећава знатно брже него што се повећава њихов апсолутни број. Тако је у 2017. години удео ванбрачних рађања био повећан више него три пута у односу на 1950, иако је у истом периоду апсолутни број деце рођене ван брака повећан за свега 30%.

Ванбрачна рађања у кохабитацији или ван ње

О томе колико је ванбрачних рађања у Србији у кохабитацијама а колико међу самим мајкама не постоје статистички подаци. Републички завод за статистику као критеријум за утврђивања броја деце рођене ван брака узима искључиво формално брачно стање мајке (по одредбама Породичног закона). Деца рођена с партнером у неформалној брачној заједници сматрају се ванбрачним. Исти концепт је примењен и од стране статистика осталих европских земаља, чак и оних које познају институцију регистрованог партнерства. Структура живорођења према фактичком брачном стању мајке (деца рођена у регистрованој или „слободној” заједници, или ван заједнице, тј. деца самохране мајке) добијена је искључиво на основу анкетних истраживања³ или ауторских процена на основу податка о признању очинства⁴. У Србији до сада није било сличних анкетних истраживања, па се о одговору на ово важно питање, које указује и на социоекономски положај деце рођене ван брака, у раду посредно закључује на основу других расположивих статистичких података. То су подаци пописне и виталне статистике, који се односе на распрострањеност и одлике кохабитација, удела породица ванбрачних парова, социодемографске карактеристике мајки које рађају децу ван брака, ред рођења ванбрачно рођене деце, као и призната очинства. Известан увид омогућавају и резултати квалитативног истраживања спроведеног у Београду.

Одлике ванбрачних заједница и породица ванбрачних парова

Сагледавање распрострањености ванбрачних заједница у Србији може посредно да укаже и на размере рађања у њима. Питање о *de facto* брачном стању први пут је укључено у садржај пописа 2011. године (Stanković, 2015a). Према резултатима, у ванбрачним заједницама живе 236.063 особе, што чини 3,8% укупног становништва старијег од 15 година. Удео особа које живе у ванбрачној заједници у укупном становништву старијем од 15 година које није у браку износи 8,5%. Када се посматра укупно становништво које живи у заједници, брачној и ванбрачној, процентно учешће лица које живе у ванбрачној заједници износи 6,7%. У европским размерама, Србија спада у групу земаља с ниском распрострањеношћу ванбрачних заједница.

Попис 2011. године је показао да је и раширеност породица ванбрачних парова такође ниска. У Србији има 116.914 породица ванбрачних парова, што износи 5,5% укупног броја породица. Малобројније су породице ванбрачних парова без деце него оних са децом, првих је 48.943 а других 67.971, односно 2,3%, и 3,2% (респективно) од укупног броја породица.⁵ Међу ванбрачним породицама са децом скоро половина је са једним дететом, док су међу породицама брачних парова најзаступљеније породице са двоје деце. Ипак, највећа разлика је у уделима породица са више деце, јер је удео породица са четворо деце три и по пута већи, а породица са петоро или више деце скоро седам пута већи код ванбрачних парова. Према старости деце, у породицама

³ Fertility and Family Survey, Generations and Gender Surveys и друга

⁴ INSEE, 2019 <https://www.insee.fr/fr/statistiques/3599508>

⁵ Деца су заједничка, или једног (оба) партнера из претходне везе или брака.

ванбрачних парова највише је деце млађег узраста, до 14 година (73,7%), свако пето дете старо је између 15 и 24 године (20,6%), а тек 5,7% деце има 25 година или више. У поређењу са породицама брачних парова, знатно је већа заступљеност деце млађег узраста а мања заступљеност деце старијег узраста, са највећим разликама у учешћу деце старе 25 година или више (Stanković, 2015b). Регистроване разлике у великој мери могу да се објасне млађом старосном структуром контингента лица која живе у ванбрачним заједницама, као и етничком структуром, великом заступљеношћу рађања ван брака у популацији Рома, са високим репродуктивним нормама.

Карактеристике особа које живе у ванбрачним заједницама

Резултати пописа 2011. године су омогућили и сагледавање различитих карактеристика особа које живе у ванбрачним заједницама, по старости, законском брачном стању, образовању и другим (Stanković, 2015a). У ванбрачним заједницама живе пре свега млађе особе. Лица из старосне групе 30 до 34 године су најбројнија, 16,1%, док су најмање бројне особе од 75 година или више, 1,5%. Праћење структуре особа које живе у заједници (ванбрачној или брачној) по старосним групама показује да једино у најмлађој старосној групи 15 до 19 година проценат лица у ванбрачној заједници (57,5%) надмашује удео лица у браку, док је већ у старости 25 до 29 година сведен на трећину (18,3%). У старосној групи 55 до 59 година удео особа у кохабитацији је низак, 3,5%, а код особа старих 75 година или више тек 1,7%. Према брачном стању, ванбрачне заједнице у великој већини чине особе које нису склапале брак (80,2%), следе разведени (11,8%) и обудовели (2,8%). Из описане старосне структуре и веома високог процента особа које нису склапале брак, може да се закључи да и у Србији, као у већини европских земаља, кохабитације представљају најчешће фазу у брачном процесу, а не алтернативу браку. Према школској спреми, у складу са образовном структуром укупног становништва, међу лицима која живе у ванбрачним заједницама најбројнија су она са завршеном средњом школом, око 50%, а најмање бројна са вишом и високом (око 15%). Ако се састав образовних категорија становништва посматра по уделу лица која живе у заједници (ванбрачној или брачној), највећа заступљеност лица која живе у ванбрачној заједници је међу најмање образованим становништвом, без школске спреме или са највише завршеном основном школом (7,5%), а најмања код лица са вишом и високом школом (5,6%). Међу ромским становништвом, које има најнеповољнију образовну структуру, изузетно је висок удео лица у ванбрачним заједницама. У обичајним браковима карактеристичним за ромску културу, живи четвртина укупног становништва Рома, односно две трећине оних који живе у заједници (брачној или ванбрачној).

Социодемографске карактеристике мајки деце рођене ван брака

Сагледавање социодемографских карактеристика мајки које рађају децу ван брака, на основу података виталне статистике, омогућава значајан увид у одлике рађања ван брака у Србији. Подаци упућују на то да је положај значајног броја мајки и њихове деце рођене ван брака неповољан (Stanković, 2016).

Ванбрачна рађања нису подједнако присутна у свим образовним групама. Највећи удео ванбрачних рађања је међу женама без школске спреме, и тако је од раних шездесетих година прошлог века (Penev, Stanković, 2010). Што је веће образовање, мања је заступљеност ванбрачних рађања, и најнижа је код најобразованијих жена. Удео ванбрачних рађања у групи жена без школе се временом повећавао, са 15,5% у 1961. години, на 84,3% у 2014. години. Иако се повећавање удела рођених ван брака одвијало у свим образовним групама, оно је значајно мање и све је мање што је већи образовни ниво. Тако је најмање повећање удела забележено код жена са високом школском спремом, око 10 процентних поена, са 1,4% у 1961. години на 11,5% у 2014. години.

Подаци о економској активности и занимању мајки деце рођене ван брака такође указују на неповољан социоекономски статус жена које рађају ван брака. Међу њима су најбројније незапослене жене (43,0%), а врло бројне су и жене са статусом издржаваног лица (26,3%). Активних жена које обављају занимање је 29,0%. Посматрано по групама према активности и занимању, највећа заступљеност ванбрачних рађања је код издржаваних жена (40,9%), а међу њима код домаћица, (42,5%) Много су мањи удели ванбрачних рађања код економски активних жена (20,7%), а у оквиру њих више него двоструко су већи код незапослених (31,1%), него код запослених жена (13,9%). Осим тога, међу запосленим женама постоје значајне разлике у уделима ванбрачних рађања, највећа заступљеност је код оних које обављају најједноставније, физичке послове (25,1%), а најмања међу стручњацима (9,3%).

Према националној структури, највиши удели ванбрачних рађања су, деценијама уназад, међу Ромкињама (Stanković, Penev, 2013). У периоду 1971 – 2014. година, од укупног броја деце коју су родиле мајке ромске националности, удео ванбрачних рађања је увек већи од половине, и временом се повећавао, са 53,5% у 1971. години на 82,8% у 2014. години. Жене ромске националности се одликују веома неповољном образовном структуром и врло ниском запослености.

На социјални статус жена које рађају ван брака такође може посредно да укаже и ред рођења деце. Међу децом рођеном ван брака више од половине је прворођене деце (55,5%), свако четврто је другог реда рођења, а скоро свако пето трећег или вишег реда. У поређењу са брачним, међу ванбрачним рађањима су већи удели прворођене деце, али и вишег реда рођења (трећег, четвртог, петог и вишег), који се из деценије у деценију повећавају.

Неповољном социоекономском статусу мајки које рађају децу ван брака може додатно допринети и нестабилност, широко присутна одлика ванбрачних заједница. Последице настају једнородитељске породице, које спадају у породице изложене значајно већим ризицима у односу на породице са оба родитеља.

Очеви и признање очинства

Према Породичном закону Србије⁶, родитељска права и обавезе брачних и ванбрачних родитеља су једнака. Своје родитељско право мајка стиче самим рођењем детета, а отац, у случају кад брак није склопљен, тек после утврђеног очинства, признањем или у судском поступку. Родитељи могу да своја родитељска права остварују самостално и заједнички. Своје родитељско право могу да обављају

⁶ Службени гласник Републике Србије, бр. 18/2005, 72/2011, 6/2015.

заједнички и споразумно и када не живе заједно ако закључе споразум о заједничком обављању родитељског права и ако суд процени да је тај споразум у најбољем интересу детета. Такође, права и обавезе ванбрачне деце су иста као права и обавезе деце рођене у браку, која успостављају правне односе са мајком и њеним сродницима, као и оцем и његовим сродницима.

На основу расположивих података о признању очинства деце рођене ван брака, уз извесне ограде у вези са непостојањем новијих података, уочава се широко присутно непризнавање деце. Податке о признатим очинствима званична статистика Србије је евидентирала за период 1960-2004. година. У том раздобљу се удео признања очинства, уз извесне осцилације, углавном смањивао (Stanković, Penev, 2010). Док је почетком шездесетих година више од половине очева деце рођене ван брака признало очинство, деведесетих година то је учинило мање од трећине. Од 2000. године се проценат признања очинства континуирано повећава и 2004. године, последње године публикација ових података, износи 41,4%, али је то, ипак, за више од једне четвртине мање него у 1960. години, када је износио 57,1%. С великом извесношћу се може претпоставити да су се родитељске везе деце коју очеви после рођења нису признали показале мање стабилним и да се о њима старају скоро искључиво њихове мајке. Као што се из података види, број ове деце је веома велики, код само две петине деце рођене ван брака у изводу из матичне књиге рођених поред имена мајке стоји и име оца.

Из података о позаконьењу, то јест склапању брака родитеља после рођења детета, не може да се закључи да евидентирана ниска распрострањеност ванбрачних заједница са децом представља резултат тога што ванбрачне заједнице прерасту у брачне, склапањем брака родитеља после рођења детета. Наиме, 2004. године удео позаконьења у признањима очинства деце рођене ван брака износи само 3,1%. У периоду 1960 – 2004. позаконьење постаје све ређа појава. Тако је удео позаконьења у признањима очинства 1960. године (19,6%) био више од шест пута већи него 2004. године. Док су 1960. године родитељи сваког петог детета које је рођено ван брака накнадно склопили брак, средином осамдесетих то је случај са сваким десетим, да би у 2004. години тек свако тридесет треће дете рођено ван брака на тај начин постало брачно.

Резултати квалитативног истраживања

Известан увид у одлике рађања ван брака у Србији, у недостатку репрезентативних истраживања, дало је квалитативно истраживање спроведено у Београду (Stanković, 2014; Stanković, 2016). Обављено је методом интервјуа, на пригодном узорку од 100 мајки деце предшколског узраста рођене ван брака, која похађају предшколску установу⁷. У време анкете, 21 испитаница је живела у ванбрачној заједници са партнером, оцем детета, а 79 је самохраних. Према брачном статусу, већина је неудатих (81) разведених је било 18, а једна мајка је удовица. Истраживање је, између осталог, омогућило увид у ставове испитаница према браку, одлучивање

⁷ Истраживање је било могуће остварити у предшколским установама уз подршку руководица и стручњака предшколских установа који су на основу документације идентификовали потенцијалне испитанице и омогућили контакт са њима.

о рађању ван брака, ток и квалитет везе са очевима деце као и главне тешкоће с којима се испитанице суочавају у свакодневном животу и расположиву и очекивану помоћ и подршку⁸.

Сагледавање ставова према браку омогућили су одговори на неколико питања отвореног типа. Већина испитаница (61) сматра да је у ситуацији када партнери имају децу боље бити у браку него у ванбрачној заједници. Тако мисли 2/3 самохраних мајки (52), али и 9 (од 21) испитаница које живе у ванбрачној заједници са партнером и децом. Као најважније, истакле су психолошку добробит коју брак пружа родитељима и деци, као и његове правне предности. Уочљиво је да више од половине испитаница Ромкиња⁹, даје предност званичном браку, и поред велике распрострањености обичајних бракова карактеристичних за ромску културу. Такође, размишљајући о свом партнерском статусу у будућности¹⁰, већина, три четвртине испитаница жели живот у заједници са партнером. Више од трећине испитаница жели живот у брачној заједници, док је за сваку четврту и брачна и ванбрачна заједница подједнако прихватљива. Међу мајкама које живе у кохабитацији, опције живота у брачној или ванбрачној заједници су једнако заступљене, осам свој будући живот види у браку са оцем детета, седам испитаница жели да и даље живи у ванбрачној заједници, а за шест су прихватљиве обе опције.

Испитанице су се по откривању трудноће нашле у ситуацији одлучивања о рађању детета и браку. Иако трудноћа већине испитаница (57) није била планирана, само је 15 међу њима користило неку заштиту од трудноће (искључиво непоуздане методе). Углавном само накратко, о абортусу је по открићу трудноће размишљало 27 испитаница, и то је било повезано пре свега са недоумицама и проблемима везаним за партнерску везу, а ређе са условима за рађање. Ипак, ниједна испитаница није реализовала размишљања о абортусу.

Трудноћа је подстакла и размишљања о браку. Половина свих мајки (а према њиховим исказима и приближно толико очева), желела је да склопи брак пре рођења детета. Код сваке треће испитанице и њихових партнера жеље да се склопи брак су биле подударне. Међутим, рађање ван брака често није било избор већ једина опција за многе испитанице, а свакако за 37 испитаница чије су партнерске везе или заједнице прекинуте још пре рођења детета. Велика већина родитељских парова се разишла, у току трудноће или после рођења детета, често после заједничког живота. У време око зачећа, осим једне, све испитанице су са оцем детета живеле у заједници (44) или су са њим биле у партнерској вези (55). До тренутка испитивања прекинуло се више од две трећине заједница, током трудноће, или, чешће, у време после рођења детета. Осим шест, прекинуте су и све партнерске везе, половина у трудноћи и половина после рођења детета. Тако се, у времену од зачећа детета до

⁸ У односу на популацију ванбрачних мајки у Србији, мајке из узорка имају повољнији статус: бољу образовну структуру, две трећине је запослено, живе у великом граду, деца похађају вртић, укључујући и децу ромске националности, имају веома развијену мрежу подршке .

⁹ У истраживању је учествовало 13 испитаница ромског порекла, 9 самохраних мајки и 4 које живе у заједници са очевима деце.

¹⁰ Питање је гласило: „Какве су Ваше жеље у вези са Вашим будућим партнерским и брачним животом?“ са понуђеним алтернативама: да живим сама; да живим са партнером без брака; да живим са партнером у браку; не знам, зависи (од чега?).

тренутка испитивања, разишла велика већина, три четвртине родитељских парова. У време испитивања, у партнерској вези са очевима своје деце биле су две испитанице, а у ванбрачној заједници је живело 21.

Највећи проблеми са којима се суочавају испитиване самохране мајке у свакодневном животу¹¹ према учесталости су: новчани проблем (58), осећање усамљености (40), проблеми у вези са послом (34), стамбеним питањем 26), васпитањем детета (24), чувањем деце (19), здрављем (13), са оцем детета (11), недостатак помоћи у кући (9). Самохраним мајкама помоћ и подршку у одгајању деце најчешће пружају њихове примарне породице, родитељи и браћа и сестре. И када се суоче са већим проблемом, оне најчешће могу да рачунају на помоћ својих примарних породица, а на очеве свог детета тек 15 испитаница. Један од најзначајнијих аспеката рађања ван брака на који указују резултати овог истраживања јесте недовољно присуство и учешће оца у одгајању деце са којом не живе. Никакав контакт са оцем нема приближно трећина деце, а то је скоро увек у ситуацији када отац није признао очинство. Ови очеви не учествују ни у финансирању потреба деце, док то чини 48 очева, 32 редовно и 16 повремено.

Питања о потребној и очекиваној подршци државе испитаницама формулисана су на општем и личном нивоу¹². Велика већина испитаница (76) сматра да држава и друштво треба посебну пажњу да посвете деци рођеној ван брака и њиховим мајкама, издвајајући међу мајкама које су родиле децу ван брака, самохране као посебно осетљиву групу. Очекивана помоћ је најчешће при запошљавању (59), затим новчана (42), у решавању стамбеног питања (33), у смештају у вртић (20). И на личном нивоу, већина испитаница (68) исказале су потребу за помоћ државе. Пре свега је то потреба самохраних мајки, јер три четвртине њих има егзистенцијални проблем (везан за новац, посао, стан) који не може самостално да реши.

Закључак

Анализа заснована на расположивим подацима упућује на потврду претпоставке да је рађање ван брака у Србији у значајној мери праћено ризиком од неповољних социоекономских исхода за мајке које рађају ван брака и њихову децу. О мањем рађању у стабилним кохабитационим заједницама а већим међу самим мајкама, односно о томе да се ванбрачне заједнице и везе пре или после рођења детета углавном не претварају у брак, већ прекидају, може да се закључи на основу ниског процента признања очинства ванбрачно рођене деце, ниске распрострањености ван-

¹¹ Питање: „Који су највећи проблеми са којима се Ви суочавате у свакодневном животу?“ са алтернативама: новчани, стамбени, везани за посао, здравствени, чување деце, помоћ у кући, васпитање детета, однос са оцем детета, неприхватање или одбацивање од стране околине, усамљеност, нешто друго (шта?)

¹² Питања: „Да ли мислите да држава и друштво треба да посебну пажњу посвете мајкама које су родиле децу ван брака и њиховој деци?“ са понуђеним алтернативама: 1. не 2. да, и то у виду: новчане помоћи; помоћи у решавању стамбеног питања; помоћи при запошљавању; правне помоћи; приоритета при упису деце у предшколске установе; бесплатних саветовалишта за родитеље; нешто друго, шта?) и „Да ли би помоћ државе и друштва Вама била потребна?“ са понуђеним алтернативама: 1. не 2. да, каква?

брачних заједница и малих удела породица ванбрачних парова са децом, највећег процента деце првог реда рођења и најмањег деце другог реда рођења међу ванбрачним рађањима. Подаци о образовној структури, активности и занимању мајки, о великом учешћу ванбрачних рађања међу мајкама ромске националности, као и о стално мањим уделима ванбрачних рађања у градским него у сеоским срединама, упућују на ризике од сиромаштва деце рођене ван брака и њихових мајки. И истраживање на репрезентативном узорку у Србији је показало да су деца рођена ван брака и њихове мајке у значајној мери изложени низу социјалних и економских тешкоћа (Томаповић, Љубићић, Станојевић, 2014). И резултати квалитативног истраживања представљени у раду истакли су тешкоће са којима се породице самохраних мајки суочавају, а увид у ставове о браку и мотиве несклапања брака пре рођења детета указао је да рађање ван брака често није био жељени избор мајке него стицај околности и немогућности да са оцем детета оствари живот у заједници. Посебно се уочава проблем недовољног учешћа очева у одгајању деце са којом не живе.

За потпуније и дубље сагледавање феномена ванбрачног рађања у Србији неопходна додатна истраживања и обухватнији статистички подаци. Потреба потпунијег и прецизнијег статистичког праћења односе на податке о рађању ван брака, као и о једнородитељским породицама. Такође, и редовно прикупљање и објављивање упоредивих података о очинствима пружио би значајне информације. Уочава се значајан недостатак анкетних истраживања на репрезентативном узорку која би омогућила комплексније сагледавање и разумевање одлика ванбрачних заједница и особа које живе у њима, као карактеристика рађања ван брака о којима сада можемо само посредно да закључујемо. Тако би се дошло и до релевантних података на основу којих би могле да се дефинишу адекватне мере популационе и социјалне политике и усмере према овој, посебно рањивој, категорији мајки са децом.

Biljana B. Stanković¹
Institute of Social Sciences,
Center for Demographic Research
Belgrade (Serbia)

NONMARITAL FERTILITY IN SERBIA: AN UNDER-RESEARCHED PHENOMENON²

(Translation In Extenso)

Abstract: In Serbia, as well as throughout Europe, there is a trend of an increase in nonmarital fertility over the last several decades. In 2017, 26% of children were born outside of marriage. The paper presents the basic characteristics of nonmarital fertility, based on official statistics and qualitative research conducted by the author. Conclusions about how many nonmarital births take place within nonmarital unions and how many among single mothers, due to the lack of statistical data, are made indirectly. The results of the analysis indicate the adverse socio-economic status of many mothers and their children born out of marriage. This emphasizes the need for institutional support measures for single parent families. The paper also indicates the need to deepen knowledge and increase the scope and quality of data related to the phenomenon of nonmarital births.

Keywords: Serbia, nonmarital fertility, single-parent families

Introduction

The complex process of change in partner relationships and family behaviors and forms has taken place across Europe in the last few decades. One of those changes is the rise and spread of nonmarital unions, cohabitations. Their share is very different (Gubernskaya, 2008) in European countries, from high - of more than 10% in the total population in Scandinavian countries, among which Sweden (24.1%), Finland and Norway (18.9%) lead the way, as well as some western European countries, such as Germany (15.6%), the Netherlands (13.2%) and France (12.9%), through countries with a medium prevalence of 6-10%, such as Austria (9.1 %), the United Kingdom (8.7%), Hungary (8.5%) and the Czech Republic (8.0%), to countries with a low prevalence of cohabitations, less than 6%,

¹ s.bilja@orion.rs

² The paper is the result of work on the project "Research of demographic phenomena in the function of public policies in Serbia" no. 47006, funded by the Ministry of Education, Science and Technology Development of the Republic of Serbia. The paper presents the results obtained by the research for the purpose of preparing a doctoral dissertation "Nonmarital fertility in Serbia from the mid-20th century", which was defended at the Faculty of Economics, University of Belgrade in 2016.

in the Mediterranean countries of Spain (5.7%) and Portugal (3.7%) but also in Slovakia (2.7%) and Poland (2.4%). Cohabitation can be a stage in the marital process, a substitute for marriage, or an alternative to a single life. For the vast majority of persons, cohabitation is a prelude to marriage, that is, a stage in the marital process (Hiekel, Liefbroer & Poortman, 2014). However, recent research shows that, despite differences, in all countries there is a general trend of a decrease in nonmarital unions that are a prelude to marriage, and a trend of increased cohabitation that is alternative to marriage or represents a stable union with no children, and obligations to marry. This indicates an increasing acceptance of cohabitation as a stable union as well as births in nonmarital unions (Di Giulio, Impicciatore & Sironi, 2019).

With the increasing prevalence of nonmarital unions, their importance with regard to childbirth and child-rearing is increasing. Until the 1960s, marriage was widely accepted as a desirable institution for childbearing, from the 1970s childbearing out of wedlock has started to become more prevalent in most European countries. Along with major social changes, the importance of formal marriage has diminished and attitudes toward nonmarital birth have become more liberal. This was contributed by feminist and liberal social movements, the emergence of post-materialist values, such as individualization, secularization, anti-authoritarianism and other. Women's economic independence, greater acceptance of sexual relations before marriage, the rise in the numbers and greater acceptance of divorce have also led to more positive attitudes toward out-of-wedlock birth (McDonald, 2006; Perelli-Harris et al., 2010). In the 1970s, the parents of every tenth born child lived in cohabitation, and by the beginning of the 21st century, as many as half of all births in Scandinavia, a third in France, more than a quarter in the UK and Austria, and a fifth in the Netherlands, Hungary and Russia took place within a nonmarital union (Perelli-Harris et al., 2009). However, differences among countries are large, not only because of the unequal prevalence of cohabitation, but also because of the different influence that marriage norms as a common framework for childbearing have (Kiernan, 2001). Various socio-economic and political conditions, cultural and religious influences, as well as legal solutions, determine, through their complex interplay, the levels of birth outside of marriage. This has been confirmed by authors who have studied the spatial aspects of the prevalence of nonmarital births by identifying the "hot" and "cold" spots of nonmarital fertility in Europe, both in the past and in the present (Klüsener et al., 2012).

The social meaning of nonmarital unions is constantly changing, but marriage norms as a common child-rearing environment persist, and researchers estimate that marriage remains a desirable institution for raising children (Perelli-Harris et al., 2009). Across Europe, out-of-wedlock births are still linked to plans to marry, and most couples get married upon having a child (Heuveline & Timberlake, 2004). There is widespread belief that a nonmarital union does not provide safe conditions for raising children and that parenting and marriage are linked. Marriage is considered to have stability, a long-term commitment by partners, to represent a better "shield" from the breakdown of the union, to have a legal advantage, and therefore to represent a better and safer child-rearing environment (Kiernan 2001; Perelli-Harris et al. 2012). Also, although the rights of fathers in relation to their children born outside of marriage have been extended in recent decades, especially with the introduction of joint custody, in no European country are the legal statuses of spouses and nonmarital fathers equal. For the most part, they need to complete additional

procedures, unlike married fathers, which can encourage some couples with children to marry (Moulders-Klein, 1990; Perelli-Harris & Sánchez Gassen, 2012).

The prevalence of marriage norms as the most suitable setting for raising children greatly influences the differences that exist between European countries in terms of the conversion of nonmarital unions into marriages after the birth of a child. Thus, in Norway and France, more than two-thirds of women marry by the third year of their first child's birth in cohabitation, more than three-quarters in Austria, and in the Netherlands and Germany as much as 80%. In Russia, social pressures are stronger, so 70% of couples living in cohabitation are married during pregnancy. The situation is different in Hungary, Romania and Italy, where a significant percentage of women remain in cohabitation even three years after the birth of a child (Perelli-Harris et al., 2012). In most countries, life in nonmarital unions postpones marriage, but has not become a long-term alternative to marriage. This is also true of the countries of Western and Northern Europe, which are leading the way in terms of the prevalence of nonmarital unions and nonmarital births. Even in Sweden, where more than half of children are born out of wedlock, couples still marry, lifelong cohabitation, especially when there are children, remains relatively rare (Perelli-Harris & Lyons-Amos, 2015).

Most births out of wedlock in most European countries take place within cohabitation, not among single mothers. The differences among countries, however, are significant. At one end, there is Sweden, where the proportion of mothers who live in cohabitation at birth is several times higher compared to single mothers (51% to 7%) or France, where it is more than twice as high (14% versus 6%). It is approximately the same in Austria (22% and 20%, respectively) and the United Kingdom (9% each). At the other end, there are the countries of Southern Europe, Italy and Spain, with a low share of nonmarital births, but with a higher proportion of single mothers (5%) compared to cohabitations (3%) (Kiernan, 2004; Sobotka & Toulemon, 2008). One common feature of nonmarital unions is, however, their instability and lesser perseverance compared to marriage (Andersson, 2002; Kiernan, 2001). Nonmarital unions that have not grown into marriage after birth are more likely to end, so children who grow up with cohabiting parents are at a much higher risk of their parents being separated than children whose parents are married (Liefbroer & Dourlein, 2006; Manning, Smock & Majumdar, 2004; Osborne, Manning & Smock, 2007). Children born in cohabitation are two to four times more likely to experience the separation of their parents compared to children whose parents were married at the time of their birth or were married later (Heuveline, Timberlake & Furstenberg, 2003). Sweden is an exception in that most children born into nonmarital unions will never face the separation of their parents. However, there are differences regarding the socioeconomic status of parents, so if there is a separation, it is more likely that the parents are less educated (Kennedy & Thomson, 2010).

Single-parent families often arise as a result of the instability of nonmarital unions with children. Changes in family forms occur differently across European countries, but the universal trend is that if children are not brought up by parents in marriage, then they are more likely brought up by single mothers, than by parents who are cohabiting, mothers and their new partners or single fathers (Heuveline et al 2003). The prevalence of single-parent families is increasing. With the exception of France, and except in the Nordic countries where the proportion of mothers living in cohabitation and single mothers is approximately equal, mothers living without partners are more numerous (Sobotka &

Toulemon, 2008). In all European countries, single-parent families are at greater risk of poverty than families with both parents. The poverty of children living with their single mothers is more prevalent compared to single fathers. Children living with single mothers are three to six times more at risk of poverty on the basis of income than children living with both parents (Gornick & Jäntti, 2012). This is also true for high-standard countries, and single mothers' poverty is lesser if the state implements a generous, comprehensive and universal social policy and/or if they live in an extended household (Brady, 2012). It is widespread that the parents of single mothers largely 'replace' the missing parent through multiple investments in the form of emotional, financial and practical assistance and participation in raising their grandchildren (Coall & Hertwig, 2011). One of the difficulties is maintaining good relationships between fathers and children with whom they do not live. Fathers of children born out of wedlock are prevalent among fathers who care for their children with whom they do not live little or not at all, as is the case with those of younger age and with lower education, who generally do not pay alimony (Chaloupkova, 2007; Cheadle, Amato, & King, 2010). Fathers who have never lived with their children are the least present in their lives, compared to fathers who were married or lived in a nonmarital union before the separation (McClain & De Maris, 2013). It is significant whether the father acknowledged the child, and this largely reflects their time together and both formal and informal financial support (Mincy, Garfinkel & Nepomnyaschy, 2005).

A concept often used in describing and understanding changes in demographic behavior, including the increase of cohabitations or nonmarital births, is the second demographic transition theory (van de Kaa, 2002), which refers to a wide range of mutually-conditioned changes in fertility, sexual behavior, family behaviors and partner relationships and attitudes. Its creator van de Kaa believes that the second demographic transition is based on social change, also referred to as modernization, westernization or technological civilization. These changes have three dimensions: structural (socioeconomic changes and advances in society, especially the rise of general education and the effects of welfare state measures), cultural (cultural heritage and changes in the value system, from materialistic to post-materialistic) and technological (technological advances, especially in medicine their application).

Researchers studying demographic changes during social transition in former socialist countries emphasize contextual specificities in relation to developed European countries, as well as differences in the changes of values and behaviors of different social groups. Thus, it is emphasized that changes in behavior can be preceded by the changes in the value system of some social groups, as they are more the result of changed structural conditions in society and reactions to the present economic crisis and adverse living conditions, and to a lesser extent of new choices and personal priorities. Hence, a mix of cultural and structural changes can lead to similar behaviors across different social groups, whose value systems and life histories may be significantly different (Sobotka, 2008). A negative correlation between education and nonmarital birth rates was also found in countries such as the Netherlands, Norway, France, Austria, Germany, G. Britain and Italy (Perelli-Harris et al., 2010), which led to the definition of a "pattern of disadvantage" present throughout Europe. This pattern is associated with social change and the liberalization of attitudes toward nonmarital birth, as well as processes of globalization and economic instability that lead to job insecurity and instability of partnerships (Perelli-Harris et al., 2012).

A group of authors who analyzed births in nonmarital unions in 16 European countries at three levels: the individual level, the level of subnational regions and the level of states, came to the conclusion that the assumptions of the “pattern of disadvantage”, social norms and economic conditions, explain the differences at the individual level and among sub-national regions, and the setting of the second demographic transition, which emphasizes changes in the value system, explains the differences between countries (Lappegård et al., 2014).

Authors involved in studying changes in marriage and family forms in Serbia emphasize the specificity of the modernization process in Serbia (Blagojević Hughson, 2014; Bobić, 2006; Petrović, 2011). Both during socialism and in the later period of post-socialist transformation that took place rather slowly, it differed compared to developed European countries, but also compared to other former socialist countries. The consequences of wars, years of economic hardship and slow transformation are pointed out as elements which make it difficult to create structural preconditions and make value changes ambivalent with respect to changes in the marriage situation of the population. Strategies for overcoming structural risks on an individual level are seen primarily as strategies for adapting the existing models of marriage and family, emphasizing that widespread deprivation, both at the higher and lower social strata, is reflected in the greater representation of cohabitation and nonmarital childbearing among people at the bottom of the social ladder (Petrović, 2011). The authors who sought to evaluate the applicability of the second demographic transition theory to processes in Serbia, analyzing the characteristics of marital behavior in terms of marriage, divorce, and fertility traits, (Bobić, Vukelić, 2011) conclude that it is difficult to give a clear and precise answer based on existing insights and that further research is needed. When it comes to childbearing, they associate it with the conditions of post-socialist transition, emphasizing that mothers who give birth outside of marriage (primarily young) are at high risk of poverty, unemployment, reduced chances for education, etc. Therefore, they consider that the characteristics of current nonmarital births are qualitatively different compared to those present in the period preceding major socio-economic changes.

The aim of this paper is to describe the characteristics of nonmarital birth in Serbia based on available data. It is based on census data and vital statistics data, paternity acknowledgement data, and insights from qualitative research. The basic premise of the paper is that the available data make it possible to point out that birth out of wedlock in Serbia is strongly accompanied by the risk of adverse socio-economic outcomes for mothers and their children, but also that a more complete and deeper understanding of the phenomenon requires additional research and more comprehensive statistics.

The increase in nonmarital births in Serbia

In Serbia, as well as throughout Europe, nonmarital births are becoming more prevalent. According to the latest available data, in 2017 in Serbia (outside Kosovo and Metohija), 17,053 children were born out of wedlock, or about 26% of the total number of live births. In international comparisons, Serbia is in the group of European countries with a relatively low share of nonmarital births. Out of a total of 41 countries, in 28 countries it is larger compared to Serbia, and among them, in 20 countries it is even much larger compared to in Serbia and amounts to over 40%.

Regional specificities related to nonmarital births, present in Europe, exist in Serbia as well. For decades, two zones have been prominent, a zone of high shares of nonmarital fertility spatially located mainly in the east of the country, and a zone of low and moderately low shares of nonmarital fertility in the west (Stanković, Penev, 2012). Differences at the municipal level are particularly pronounced, sometimes even in municipalities that are spatially close, which shows the complex interplay of numerous socio-economic and demographic factors, as well as prevailing norms of behavior (Stanković, Penev, 2013).

The reduction of the number of live births is one of the main features of the contemporary demographic development of Serbia since the mid-20th century, and especially in the period since the early 1970s (Stanković, Penev, 2010). The decrease of the number of children born, from the point of view of marriage, is primarily the result of a decrease of births in marriage. In the period from 1950, with the exception of the first half of the 1970s, the number of children born in marriages has been steadily declining (Table 1, Chart 1). In 2017, it was reduced to less than a third of the value in the early 1950s.

The change in the number of nonmarital births was different. From the mid-1950s to the early 1980s, there was a decrease, and the number was reduced by a third. Then, there was a continuous increase, with the maximum number of children born out of wedlock recorded in 2017, which is 30% higher than the value recorded in 1950 (Table 1).

Four post-periods can be distinguished in the share of nonmarital births in the period 1950 - 2017 (Table 1). Between the first and the last year, the share of nonmarital births has more than tripled, from 8.0% to 26.3%. This is primarily the result of a large decrease in births in marriage and much less an increase of the number of children born outside of marriage. The divergent trends in the number of births in and outside of marriage have led to the fact that the percentage of nonmarital births increased significantly faster than their absolute number. Thus, in 2017, the share of nonmarital births has more than tripled compared to 1950, although the absolute number of children born outside of marriage has increased by only 30% in the same period.

Nonmarital births in cohabitation or outside of it

There are no statistical data on how many nonmarital births in Serbia take place in cohabitation and how many among single mothers. The Statistical Office of the Republic of Serbia takes exclusively the formal marital status of the mother (according to the provisions of the Family Law) as a criterion for determining the number of children born outside of marriage. Children born with a partner in an informal marriage are considered nonmarital. The same concept has been applied by statistic offices from other European countries, even those who recognize the institution of a registered partnership. The structure of live births according to the actual marital status of mothers (children born in a registered or “free” partnership, or outside the partnership, i.e. children of single mothers) was obtained solely on the basis of survey studies³ or authors’ estimates based on paternity acknowledgement data⁴. There have been no similar surveys in Serbia so far, so conclusions regarding the answer to this important question, which points to the socio-economic status of children born outside of marriage, are made indirectly based on other

³ Fertility and Family Survey, Generations and Gender Surveys and other

⁴ INSEE, 2019 <https://www.insee.fr/fr/statistiques/3599508>

available statistics. These are census and vital statistics data which relate to the prevalence and characteristics of cohabitation, the proportion of families of unmarried couples, the sociodemographic characteristics of mothers who give birth to children outside of marriage, the birth order of nonmarital children, and acknowledged paternities. The results of a qualitative research conducted in Belgrade also provide some insight.

Characteristics of nonmarital unions and families of unmarried couples

Observing the prevalence of nonmarital unions in Serbia can indirectly indicate the extent of birth in them. The issue of *de facto* marital status was first included in the contents of the 2011 Census (Stanković, 2015a). According to the results, there are 236,063 people living in nonmarital unions, which is 3.8% of the total population over 15 years of age. The share of people living in nonmarital unions in the total unmarried population over the age of 15 is 8.5%. When looking at the total population living in unions, marital and nonmarital, the percentage share of persons living in nonmarital unions is 6.7%. On a European scale, Serbia belongs to the group of countries with low prevalence of nonmarital unions.

The 2011 Census showed that the prevalence of families of unmarried couples was also low. There are 116,914 families of unmarried couples in Serbia, which is 5.5% of the total number of families. There are fewer families of unmarried couples without children than those with children, the former being 48,943 and the latter 67,971, or 2.3%, and 3.2% (respectively) of the total number of families.⁵ Among nonmarital families with children, almost half are with one child, while among the families of married couples, families with two children are the most represented. However, the biggest difference is in the proportion of families with more children, as the share of families with four children is three and a half times higher, and that of families with five or more children almost seven times higher with unmarried couples. According to the age of children, in the families of unmarried couples there are mostly young children aged up to 14 (73.7%), every fifth child is between 15 and 24 (20.6%), and only 5.7% of children are 25 or older. Compared to families of married couples, there is a significantly higher prevalence of young children and a lower representation of older children, with the largest differences in the participation of children aged 25 or older (Stanković, 2015b). The registered differences can largely be explained by the younger age structure of the contingent of persons living in nonmarital unions, as well as by the ethnic structure, the high prevalence of nonmarital births in the Romani population with high reproductive standards.

Characteristics of people living in nonmarital unions

The results of the 2011 Census also made it possible to look at the different characteristics of persons living in nonmarital unions, by age, marital status, education and others (Stanković, 2015a). Nonmarital unions are primarily of young people. Persons from the age group of 30 to 34 are the most numerous, 16.1%, while the least numerous persons are

⁵ Children are joint, or of one (both) partners from a previous relationship or marriage.

people aged 75 or older, 1.5%. Monitoring the structure of persons living in unions (non-marital or marital) by age group shows that only in the youngest age group of 15 to 19 the percentage of persons in nonmarital unions (57.5%) exceeds the share of married persons, while by the age of 25 to 29 it is reduced to one third (18.3%). In the 55-59 age group, the proportion of persons in cohabitation is low, 3.5%, and with persons 75 years or older it is only 1.7%. According to their marital status, nonmarital unions are largely formed by unmarried couples (80.2%), followed by divorced couples (11.8%) and widowed individuals (2.8%). From the described age structure and a very high percentage of persons who did not marry, it can be concluded that in Serbia, as in most European countries, cohabitation is most often a stage in the marital process rather than an alternative to marriage. In terms of education, according to the educational structure of the total population, the number of persons living in nonmarital unions is the highest with the population with completed high school education, about 50%, and the lowest with college education (about 15%). If the composition of the educational categories of the population is viewed by the share of persons living in unions (nonmarital or marital), the highest representation of persons living in nonmarital unions is with the least educated population, without school education or only with primary school (7.5%) and the lowest among people with college education (5.6%). Among the Romani population, which has the most disadvantaged educational structure, there is an extremely high proportion of persons in nonmarital unions. A quarter of the total Romani population lives in customary marriages characteristic of Romani culture, or two thirds of individuals living in unions (marital or nonmarital).

Sociodemographic characteristics of mothers of children born out of wedlock

Considering the sociodemographic characteristics of mothers who give birth to children out of wedlock, based on vital statistics data, provides significant insight into the characteristics of nonmarital births in Serbia. The data indicate that the position of a significant number of mothers and their children born out of wedlock is unfavorable (Stanković, 2016).

Nonmarital births are not equally present in all education groups. The highest share of nonmarital births is among women without college education, and it has been so since the early 1960s (Penev and Stanković, 2010). The higher the education, the lower the number of nonmarital births, being the lowest among the most educated women. The share of nonmarital births in the group of women without education increased over time, from 15.5% in 1961 to 84.3% in 2014. Although the increase in the share of births out of wedlock has taken place in all education groups, it is significantly smaller and decreasing as the educational level gets higher. Thus, the lowest increase was recorded with women with a university degree, about 10 percentage points, from 1.4% in 1961 to 11.5% in 2014.

Data on the economic activity and occupation of mothers of children born out of wedlock also indicate the unfavorable socioeconomic status of women who give birth out of wedlock. Among them, there is the highest share of unemployed women (43.0%) and dependent women are also very numerous (26.3%). There are 29.0% of active women practicing their professions. Observed by groups by activity and occupation, the highest share of out-of-wedlock births is with dependent women (40.9%), and among them with

housewives (42.5%). Out-of-wedlock births are much more rare among economically active women (20.7%), and more than twice as frequent among the unemployed (31.1%) than among employed women (13.9%). Moreover, among working women, there are significant differences in the shares of nonmarital births. The highest proportion is among women who perform the simplest physical tasks (25.1%), and the lowest among as the experts (9.3%).

According to the national structure, the highest share of nonmarital births has been present with Romani women for decades (Stanković, Penev, 2013). Between 1971 and 2014, out of the total number of children born to Romani mothers, the share of nonmarital births was always more than half, increasing over time, from 53.5% in 1971 to 82.8% in 2014. Romani women are characterized by a very unfavorable educational structure and very low employment.

The social status of women who give birth outside of marriage can also be indirectly indicated by the birth order of the children. Among children born out of wedlock, more than half are first-born (55.5%), one in four is second-born, and almost one-fifth is third-born or more. Compared to marital births, there are higher shares of first-born children in nonmarital births, but also shares of higher orders of birth (third, fourth, fifth and higher), increasing decade after decade.

The unstable socio-economic status of mothers who give birth to children out of wedlock can be further complicated by instability, a widespread feature of nonmarital relationships. As a result, single-parent families are created, which fall into families at significantly higher risk than families with both parents.

Fathers and paternity acknowledgment

According to the Family Law of Serbia⁶, the parental rights and obligations of spouses and unmarried parents are equal. The mother acquires parental rights at the birth of the child, and the father, in the case when the couple is unmarried, only after the established paternity, by acknowledgement or in court proceedings. Parents can exercise their parental rights independently and jointly. They may exercise their parental rights jointly and by mutual agreement even when they do not live together if they reach an agreement on joint exercise of parental rights and if the court deems that agreement to be in the best interests of the child. Also, the rights and obligations of nonmarital children are the same as the rights and obligations of children born in marriage, who establish legal relations with the mother and her relatives, as well as the father and his relatives.

On the basis of available data on the acknowledgement of paternity of children born out of wedlock, with certain reservations regarding the lack of recent data, there has been widespread non-acknowledgement of children. Official statistics of Serbia recorded data on acknowledged paternities for the period 1960-2004. During this period, the share of paternity acknowledgements, with some oscillations, mainly declined (Stanković, Penev, 2010). While more than half of the fathers of children born out of wedlock acknowledged the fatherhood in the early 1960s, in the 1990s less than a third did so. Since 2000, the percentage of paternity acknowledgements has been steadily increasing and in 2004, the

⁶ Official Gazette of the Republic of Serbia/Službeni glasnik Republike Srbije, No. 18/2005, 72/2011, 6/2015.

last year of publication of this data, it was 41.4%, but this is still more than a quarter less compared to 1960, when it was 57.1%. It can be assumed with great certainty that parental ties with the children, whom the fathers did not acknowledge after birth, have proved less stable and that they are almost exclusively cared for by their mothers. As one can observe from the data, the number of these children is very large, with only two-fifths of children born out of wedlock having the name of the father next to the mother's name in the birth certificate.

From the data on the parents' marriage after the birth of the child, it cannot be concluded that the recorded low prevalence of nonmarital relationships with children is a result of the fact that nonmarital unions grow into marriages, by parents marrying after the birth of the child. Namely, in 2004, the share of marriages after the birth of a child in the paternity acknowledgement of children born out of wedlock was only 3.1%. These marriages became a rare occurrence between 1960 and 2004. Thus, the proportion of these marriages in paternity acknowledgements in 1960 (19.6%) was more than six times higher than in 2004. While in 1960 the parents of every fifth child born out of wedlock subsequently married, in the mid-1980s this was the case with every tenth child, and in 2004, only every thirty-third child born out of wedlock would in this way become marital.

Results of qualitative research

Qualitative research conducted in Belgrade (Stanković, 2014; Stanković, 2016) provided some insight into the characteristics of childbearing in Serbia, in the absence of representative research. It was conducted by the survey method, on a suitable sample of 100 mothers of preschool children born out of wedlock, who attended preschool⁷. At the time of the survey, 21 respondents were living in a nonmarital union with a partner, the father of the child, and 79 were single. According to marital status, most were unmarried (81), 18 were divorced and one mother was a widow. The survey, among other things, provided an insight into the respondents' attitudes toward marriage, deciding on childbearing, the course and quality of the relationship with the father of the child, as well as the main difficulties faced by the respondents in their daily lives and the available and expected help and support⁸.

Consideration of attitudes toward marriage was made possible by the answers to several open-ended questions. The majority of respondents (61) felt that it was better for partners to be married than in a nonmarital union when there are children. The share of 2/3 of single mothers (52) thought so, as well as 9 (out of 21) respondents who lived in nonmarital unions with a partner and children. Most importantly, they highlighted the psychological well-being that marriage provides to parents and children, as well as its le-

⁷ The research could be carried out in preschool institutions with the support of the management and experts of preschool institutions, who identified potential respondents and made contact with them on the basis of documentation.

⁸ In comparison to the population of unmarried mothers in Serbia, the sample mothers had a more favorable status: better educational structure, two thirds were employed, lived in a big city, children attended kindergarten, including Romani children, they had a very developed support network.

gal benefits. It is noticeable that more than half of Romani women respondents⁹ favored formal marriage, despite the high prevalence of customary marriages characteristic of Romani culture. Also, reflecting on their partner status in the future¹⁰, the majority, three-quarters of respondents, wished to live in a union with a partner. More than a third of respondents wanted marital life, while for every fourth woman, both marital and nonmarital unions were equally acceptable. Among cohabiting mothers, marital or cohabitation options were equally represented, eight saw their future life married to the father of the child, seven respondents wanted to continue living in a nonmarital union, and for six both were acceptable.

Upon learning about the pregnancy, the respondents found themselves in a situation of deciding on childbirth and marriage. Although the pregnancy of most respondents (57) was not planned, only 15 of them used some protection against pregnancy (exclusively unreliable methods). For the most part, only 27 women considered abortion after learning they were pregnant, and this was primarily related to the concerns and problems related to the partner relationship, and less frequently to the conditions for birth. However, none of the respondents realized their thoughts on abortion.

Pregnancy also prompted thoughts about marriage. Half of all mothers (and, according to their testimony, about as many fathers) wanted to marry before the baby was born. For every third respondent and their partner, the desire to marry was the same. However, giving birth was often not the choice but the only option for many respondents, certainly for the 37 respondents whose partnerships or unions were broken before the birth of the child. The vast majority of parenting couples separated, during pregnancy or after the birth of the child, often after living together. At the time of conception, except for one, all respondents were living with the father of the child (44) or they were in a partner relationship (55). By the time of the survey, more than two-thirds of the unions had broken up, during pregnancy or, more often, after the birth of the baby. Except for six, all partner relationships had broken up as well, half during pregnancy and half after the birth of the child. Thus, in the period from conception to the moment of the survey, the vast majority, three-quarters of parental couples, have separated. At the time of the survey, there were two respondents in partner relationships with the fathers of their children, and 21 were living in nonmarital unions.

The biggest problems faced by the surveyed single mothers in their daily lives¹¹ by frequency are: financial problems (58), feelings of loneliness (40), problems with work (34), housing issues (26), child-rearing (24), childcare (19), health (13), the father of child (11), lack of home help (9). For single mothers, help and support in raising children is usually provided by their primary families, parents, and siblings. When faced with a bigger problem, they can most often count on the help of their primary families, with only 15 of

⁹ The study involved 13 Romani respondents, 9 single mothers and 4 living in unions with fathers of children.

¹⁰ The question was, "What are your wishes for your future partner and marital life?" with the offered alternatives: to live alone; to live with a partner unmarried; to live with a partner married; I don't know, it depends (on what?)

¹¹ Question: "What are the biggest problems you face in your daily life?" With alternatives: money, housing, work-related, healthcare, childcare, home help, child-rearing, child-father relationship, unacceptance or rejection by environment, loneliness, something else (what?)

the respondents being able to rely on the fathers of children. One of the most significant aspects of out-of-wedlock births, as indicated by the results of this study, is the lack of presence and involvement of fathers in raising children with whom they do not live. About a third of the children have no contact with fathers, and this is almost always the case when fathers did not acknowledge paternity. These fathers do not even participate in financing the needs of the children, while 48 fathers do so, 32 regularly and 16 occasionally.

Questions about the required and expected support by the state were formulated at a general and personal level¹². The vast majority of respondents (76) felt that the state and society should pay particular attention to children born out of wedlock and their mothers, singling out mothers who gave birth to children out of wedlock as a particularly vulnerable group. The expected help is most often in employment (59), then with financial assistance (42), in solving housing problems (33), finding a place in a kindergarten (20). At the personal level, most respondents (68) expressed the need for government assistance. This is primarily the need of single mothers, because three quarters of them have an existential problem (related to money, work, housing) that they cannot solve on their own.

Conclusion

The analysis based on the available data points to the confirmation of the assumption that childbearing outside of marriage in Serbia is strongly accompanied by the risk of adverse socio-economic outcomes for both mothers and their children. On a smaller number of births in stable cohabitation unions and larger among single mothers and the fact that nonmarital unions and relationships before or after the birth of a child are generally not converted into marriage but terminated, conclusions can be drawn from the low percentage of paternity acknowledgements, the low prevalence of nonmarital unions and the small proportion of families of unmarried couples with children, the highest percentage of first-born nonmarital children and the smallest percentage of second-born nonmarital children. Data on the educational structure, activity and occupation of mothers, the high share of out-of-wedlock births among Romani mothers, as well as the lower shares of out-of-wedlock births in urban compared to rural areas, indicate the risks of poverty of children born out of wedlock and their mothers. The research on a representative sample in Serbia has also shown that children born out of wedlock and their mothers are strongly exposed to a range of social and economic difficulties (Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014). The results of the qualitative research presented in the paper highlighted the difficulties faced by single mothers' families, and the insight into marriage attitudes and motives for marriage before the birth of a child indicated that birth out of wedlock was often not the desired choice of mothers, but an interplay of circumstances and the inability to establish a union with the father of the child. The problem of insufficient participation of fathers in raising children with whom they do not live is particularly evident.

¹² Questions: "Do you think that the state and society should pay special attention to mothers who gave birth to children outside of marriage and their children?" with offered alternatives: 1. no 2. yes, in the form of: financial assistance; assistance with housing; help with employment; legal assistance; priority in enrollment of children in preschools; free parental counseling; something else, what?) and "Do you need help from the state and society?" with the alternatives offered: 1. no 2. yes, what kind?

For a more complete and in-depth understanding of the phenomenon of nonmarital birth in Serbia, additional research and more comprehensive statistics are needed. The need for more complete and accurate statistical monitoring applies to data on out-of-wedlock births and single-parent families. Also, regularly collecting and publishing comparable paternity data would provide significant information. There is a significant lack of survey studies conducted on representative samples that would allow for a more complex examination and understanding of the characteristics of nonmarital unions and persons living in them, as characteristics of nonmarital birth about which we can only indirectly conclude now. This would also provide relevant information that could be used to define adequate population and social policy measures and target this particularly vulnerable category of mothers with children.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Andersson, G. (2002). Children's experience of family disruption and family formation: evidence from 16 FFS countries. *Demographic Research*, 7(7), 341-363. doi:10.4054/DemRes.2002.7.7
- Blagojević Hughson, M. (2014). Transformation of Parenthood: The Semiperipheral Perspective. *Sociologija*, LVI (4), 383-402. DOI: 10.2298/SOC1404383B [In Serbian]
- Bobić, M. (2006). Blocked Transformation of Marriage in Serbia – Delay or postponement of the Second demographic transition. In S. Tomanović (ed.) *Society in Turmoil. Sociological Studies of Selected Aspects of the Social Transformation in Serbia*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu [In Serbian]
- Bobić, M., Vukelić, J. (2011). Second Demographic Transition De-blocked? *Sociologija*, LIII (2), 149-176 [In Serbian]
- Brady, D. & Burroway, R. (2012). Targeting, Universalism, and Single-Mother Poverty: A Multilevel Analysis across 18 Affluent Democracies. *Demography*, 49 (2), 719-746. doi:10.1007/s13524-012-0094-z
- Coall, D. & Hertwig, R. (2011). Grandparental Investment: A Relic of the Past or a Resource for the Future? *Current Directions in Psychological Science*, 20 (2), 93-98. doi:10.1177/0963721411403269
- Chaloupkova, J. (2007). Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství? *SDA Info* 2007, 1(2), 127-140.
- Cheadle, J., Amato, R.P. & King, V. (2010). Patterns of non residential father contact. *Demography*, 47 (1), 205-225. doi:10.1353/dem.0.0084
- Di Giulio, P., Impicciatore, R. & Sironi, M. (2019). The changing pattern of cohabitation: A sequence analysis approach. *Demographic Research*, 40 (42), 1211-1248. doi:10.4054/DemRes.2019.40.42
- Gornick, J. & Jäntti M. (2012). Child poverty in cross-national perspective: Lessons from the Luxembourg Income Study. *Children and Youth Services Review*, 34, 558-568. doi:10.1016/j.childyouth.2011.10.016

- Gubernskaya, Z. (2008). Attitudes toward Cohabitation in 28 Countries: Does Marital Status Matter? *Population Association of America, 2008 Annual Meeting*, New Orleans, LA, April 17-19. Available at <http://paa2008.princeton.edu/papers/80851>
- Heuveline, P., Timberlake, J.M. & Furstenberg, F.F. (2003). Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries. *Population and Development Review*, 29 (1), 47-71. doi:10.1111/j.1728-4457.2003.00047.x
- Heuveline, P. & Timberlake, J.M. (2004). The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective. *Journal of Marriage and Family, Special Issue: International Perspectives on Families and Social Change*, 66 (5), 1214-1230. doi:10.1111/j.0022-2445.2004.00088.x
- Hiekel, N., Liefbroer, A.C. & Poortman, A.-R. (2014). Understanding Diversity in the Meaning of Cohabitation across Europe. *European Journal of Population*, 30 (4), 391-410. doi:10.1007/s10680-014-9321-1
- Kaa, van de, D. (2002). The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. *Six Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security*, 29th January 2002, Tokyo
- Kennedy, Sh. & Thomson, E. (2010). Children's experiences of family disruption in Sweden: Differentials by parent education over three decades. *Demographic Research*, 23, 479-508. doi:10.4054/DemRes.2010.23.17
- Kiernan, K. (2001). The rise of cohabitation and childbearing outside marriage in Western Europe. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 15, 1-21. doi:10.1093/lawfam/15.1.1
- Kiernan, K. (2004). Unmarried Cohabitation and Parenthood in Britain and Europe. *Law & Policy*, 26 (1), 33-55. doi:10.1111/j.0265-8240.2004.00162.x
- Klüsener, S., Perelli-Harris, B., Sánchez Gassen, N. (2012) Spatial Aspects of the Rise of Nonmarital Fertility across Europe since 1960: The role of states and regions in shaping patterns of change. *MPIDR Working Paper WP-2012-005, 54 pages (January 2012)*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. Available at <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2012-005.pdf>
- Lappegård, T., Klüsener, S., Vignoli, D. (2014). Social Norms, Economic Conditions and Spatial Variation of Childbearing within Cohabitation across Europe, *MPIDR Working Paper WP-2014-002*, January 2014. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. Available at <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2014-002.pdf>
- Liefbroer, A. & Dourleijn, E. (2006). Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries. *Demography*, 43 (2), 203-221. doi:10.1353/dem.2006.0018
- Manning, W., Smock, P. & Majumdar, D. (2004). The relative stability of cohabiting and marital unions for children. *Population Research and Policy Review*, 23, 135–159. doi:10.1023/B:POPU.0000019916.29156.a7
- McClain, L.R. & De Maris, A. (2013). A better deal for cohabiting fathers? Union status differences in father involvement. *Fathering*, 11 (2): 199-220. doi:10.3149/fth.1102.199
- McDonald, P. (2006). Low fertility and the State: The efficacy of policy. *Population and Development Review*, 32 (3), 485-510

- Meulders-Klein, M. T. (1990). The Position of the Father in European Legislation. *International Journal of Law and the Family*, 4: 131-153. <https://doi.org/10.1093/lawfam/4.2.131>
- Mincy, R., Garfinkel, I. & Nepomnyaschy, L. (2005). In-hospital paternity establishment and father involvement in fragile families. *Journal of Marriage and the Family*, 67, 611–626. doi:10.1111/j.1741-3737.2005.00157.x
- Osborne, C., Manning, W. & Smock, P. (2007). Married and Cohabiting Parents' Relationship Stability: A Focus on Race and Ethnicity. *Journal of Marriage and Family*, 69, 1345-1366. doi:10.1111/j.1741-3737.2007.00451.x
- Penev, G. & Stanković, B. (2010). Characteristics of extramarital births in Serbia in the second half of the 20th and at the beginning of the 21st century. *Stanovništvo*, XLVIII (2), 1-24. doi:10.2298/STNV1002001P [In Serbian]
- Perelli-Harris, B., Sigle, W., Lappegard, T. & Kreyenfeld, M. (2009). Examining nonmarital childbearing in Europe: How does union context differ across countries? *MPIDR Working Paper WP 2009-021*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. Available at <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-021.pdf>
- Perelli-Harris, B., Sigle-Rushton, W., Kreyenfeld, M., Lappegard, T., Berghammer, C. & Keizer, R. (2010). The educational gradient of nonmarital childbearing in Europe: emergence of a pattern of disadvantage? *MPIDR Working Paper WP 2010-004*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research. Available at https://www.demogr.mpg.de/de/projekte_publicationen/publicationen_1904/mpidr_working_papers/the_educational_gradient_of_nonmarital_childbearing_in_europe_emergence_of_a_pattern_of_3681.htm
- Perelli-Harris, B. & Sánchez Gassen, N. (2012). How Similar Are Cohabitation and Marriage? Legal Approaches to Cohabitation across Western Europe. *Population and Development Review*, 38 (3), 435-467. doi:10.2307/41857400
- Perelli-Harris, B., Kreyenfeld, M., Sigle-Rushton, W., Keizer, R., Lappegard, T., Jasilioniene, A., Bergheimer, C. & Di Giulio, P. (2012). Changes in union status during the transition to parenthood in eleven European countries, 1970s to early 2000s. *Population studies*, 66(2), 167-182. doi:10.1080/00324728.2012.673004
- Perelli-Harris, B. & Lyons-Amos, M. (2015). Changes in partnership patterns across the life course: An examination of 14 countries in Europe and United States. *Demographic Research*, 33 (6), 145- 178. doi:10.4054/DemRes.2015.33.6
- Petrović, M. (2011). Changes of Marital Behaviour and Family Patterns in Post-Socialist Countries: Delayed, Incomplete or Specific Second Demographic Transition? *Stanovništvo*, XLIX (1), 53-79 [In Serbian]
- Sobotka, T. (2008). Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic Research*, 19(8), 171-244
- Sobotka, T. & Toulemon, L. (2008). Overview Chapter 4: Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research*, 19(6), 85-138. doi:10.4054/DemRes.2008.19.6
- Stanković, B. (2014). Lone mothers and their network support: Sociodemographic research of nonmarital parenthood in Serbia. *Stanovništvo*, LII (1), 55-76. doi:10.2298/STNV1401055S [In Serbian]

- Stanković, B. (2015a). Marital status of the population. In: Nikitović V. (ed.). *Population of Serbia at the beginning of the 21 Century*, 194-222. Beograd: Republički zavod za statistiku [In Serbian]
- Stanković, B. (2015b). Families of unmarried couples. In: Nikitović V. (ed.). *Population of Serbia at the beginning of the 21 Century*, 284-289. Beograd: Republički zavod za statistiku [In Serbian]
- Stanković, B. (2016). *Nonmarital fertility in Serbia from the mid-20th century*, doctoral dissertation. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. Available at <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:12260/bdef:Content/download> [In Serbian]
- Stanković, B. & Penev, G. (2010). Trends of extramarital births in Serbia in the second half of the 20th and at the beginning of the 21st century in the wider European context. *Stanovništvo*, XLVIII(1), 1-24. [In Serbian]
- Stanković, B. & Penev, G. (2012). Births Outside Marriage: Some Spatial Aspects. *Demografija*, IX, 181-199. [In Serbian]
- Stanković, B. & Penev, G. (2013). Mother's ethnicity as a key factor in extramarital fertility in the border municipalities of south-eastern Serbia: Roma women in focus. *Teme*, 37(3), 1199-1220. [In Serbian]
- Tomanović, S., Ljubičić, M., Stanojević, D. (2014). *One-Parent Families in Serbia. A Sociological Study*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu [In Serbian]

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

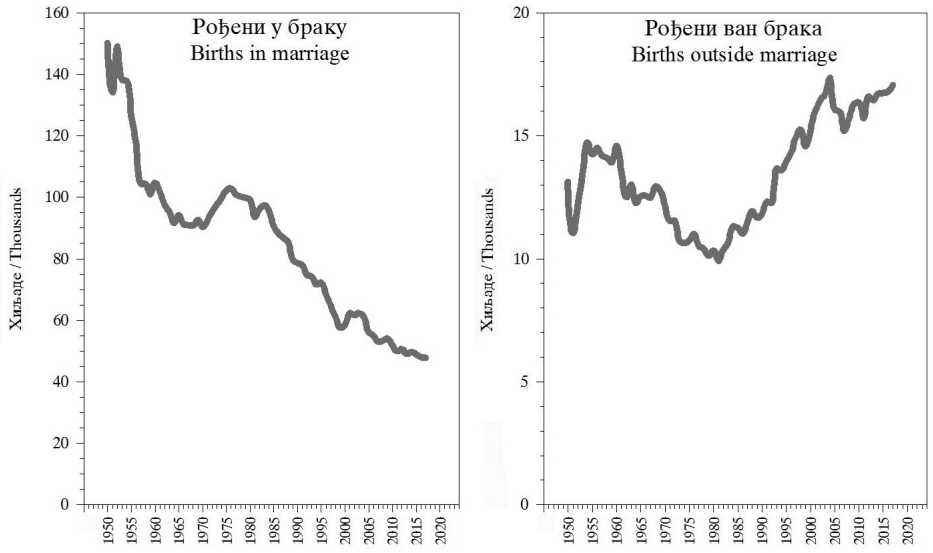
Табела 1. Живорођена деца рођена у браку и ван брака, 1950–2017/
Table 1. Marital and nonmarital live births, 1950–2017

Година/ Year	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2017
Живорођења/ Live births	163297	119299	102453	109597	90467	73764	68304	64894
Живорођења у браку/ Marital live births	150156	104703	90318	99263	78634	58512	51935	47841
Живорођења ван брака/ Nonmarital live births	13141	14596	12135	10334	11833	15252	16369	17053
Удео рођених ван брака (%)/ Share of nonmarital births (%)	8,0	12,2	11,8	9,4	13,1	20,7	24,0	26,3

Извор: Подаци Демографске статистике (одговарајуће године), издања СЗС-а и РЗС Србије./

Source: Data from *Demographic Yearbook* (of appropriate year), published by the FSO and SORS.

Графикон 1: Број живорођене деце према законском брачном стању мајке, 1950–2017/
Figure 1: Number of live births by mother's legal marital status, 1950–2017

Извор: Урађено на основу података *Демографске стaтистике* (одговарајуће године), издања СЗС-а и РЗС-а/

Source: Based on *Demographic Yearbook* data (of appropriate year), published by the FSO and SORS.